

ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ СТУДЕНТІВ З ОБМЕЖЕНИМИ ФІЗИЧНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ ДО САМОСТІЙНОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Тетяна ПАНЧЕНКО

Copyright © 2011

Постановка проблеми у загальному вигляді. Питання про задіяння до освітнього довкілля людей з обмеженими фізичними можливостями набуває на сучасному етапі виняткового значення. Особливістю навчання молоді з інвалідністю в інтегрованому колективі є те, що, сприймаючи їх як рівних, до них висувають такі ж вимоги з боку навчального закладу, як і до здорових студентів. В інтегрованій групі не можна уповільнювати темп освітнього процесу, зменшувати кількість занять та їх тривалість, спрощувати чи скорочувати обсяг навчального матеріалу [2].

Компенсувати функціональні обмеження, що впливають на якість учіння студентів з обмеженими фізичними можливостями, і надати підтримку можна тільки шляхом впровадження системи супроводу навчання, в якому не останнє місце займає удосконалення вмінь і навичок самостійної навчально-пізнавальної діяльності, формування психологічної готовності до самостійної роботи.

Ступінь психологічної готовності студентів з обмеженими фізичними можливостями до самостійної навчальної діяльності істотно впливає на їхні академічні успіхи, на продуктивність наукової та подальшої професійної діяльності. Низький рівень такої готовності природно позначається і на їх психологічній здатності ефективно здійснювати самостійну програму дій. На жаль, значна частина студентів виявляється неготовою до збільшення обсягу самостійної роботи у ВНЗ.

Таким чином, на сьогодні особливої актуальності набуває питання пошуку шляхів оптимізації процесів формування психологічної готовності студентів з обмеженими фізичними можливостями до самостійної навчальної роботи, до розвитку в них умінь і навичок її здійснення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Самостійна робота, на яку відводиться значна частина загального бюджету часу тих, хто навчається у ВНЗ, розглядається як вищий рівень навчальної діяльності, що зумовлюється індивідуально-психологічними та особистісними особливостями студента. Організація такої роботи ґрунтується на готовності до неї самого студента як суб'єкта цієї форми діяльності. Водночас загальна спроможність охоплює й формування його психологічної готовності до самостійної роботи, до розвитку бажання й умінь навчатися. Підготовленість до самостійної праці виявляється в конкретних знаннях, уміннях, нормах, цінностях і навичках, потрібних для привласнення певного обсягу освітнього матеріалу.

На даний час вивчені та ґрунтовно розроблені питання психологічної готовності до різних видів професійної діяльності (О.Г. Асмолов, Ф.Н. Гोनоболін, М.І. Дьяченко, Л.А. Кандилович, Є.О. Клімов, В.А. Крутецький, Н.В. Кузьміна, М.В. Левченко, С.Д. Максименко, А.К. Маркова, В.О. Моляко, К.К. Платонов, А.С. Прангвішвілі, П.А. Рудик, С.Л. Рубінштейн, М.І. Томчук, Д.М. Узнадзе, П.Р. Чамата та ін.); до педагогічної діяльності (Г.О. Балл, А.О. Деркач, Л.В. Долинська, К.М. Дурай-Новакова, О.М. Коропецька, Н.В. Кузьміна, Р.С. Немов, Л.П. Овсянецька, А.Ц. Пуні, В.А. Семиченко, В.О. Сластьонін, О.М. Хлівна, О.В. Хрущ-Ріпінська, А.А. Фурман, Н.В. Чепелева та ін.); до різних форм учіння, навчальної діяльності (Н.М. Колпакова, Г.С. Костюк, С.М. Кусакіна, Г.О. Ларіонова, М.В. Левченко, М.І. Махмутов, С.Є. Моторна, Л.А. Односум, Л.К. Тучкіна, А.В. Фурман, В.В. Чебишева та ін.).

У психолого-педагогічній літературі висвітлено різні аспекти проблеми формування готовності особистості до самостійної роботи:

готовність до самоосвіти й самостійної роботи (С.В. Боровська, П.І. Підкасистий, Т.Я. Яковець та інші); особистісні риси, потрібні для успішного виконання самостійної роботи (Н.І. Дідусь, Є.В. Заїка, Н.А. Зєнкова, Н.Ф. Коряковцева та ін.); методи та прийоми розвитку самостійності у пошуковій пізнавальній діяльності (О.А. Абдулліна, В.А. Козаков, О.М. Матюшкін, А.К. Осницький, В.В. Рибалка, А.В. Фурман та ін.); сутність і структура самостійної роботи та її вплив на якість навчання (Н.В. Бухлова, В. Граф, І.І. Ільясов, В.Я. Ляудіс, І.А. Зимня, Н.Г. Лукінова, М.К. Гарунов, П.І. Підкасистий, А.В. Усова, Т.І. Шамова та ін.).

На самостійну навчальну діяльність студентів з обмеженими фізичними можливостями впливають різноманітні зовнішні та внутрішні (системні) фактори, які спричинюють відхилення фактичних результатів самостійної роботи студентів від запланованих. До низки зовнішніх перешкод слушно віднести групу об'єктивних (хвороби та інші неунормовані чи аномальні діяння тощо) і суб'єктивних (відсутність навичок і вмінь організації та планування самостійної роботи, недостатній рівень культури розумової праці).

Фізичні вади, стійкі розлади здоров'я значно ускладнюють як перебіг навчання загалом, так і процес самостійної роботи студентів, що у взаємодоповненні спрямовані на оволодіння найважливіших для подальшої професійної діяльності знань, умінь і навичок, норм, цінностей і смислів, формування практичного і соціального досвіду. Студенти з обмеженими фізичними можливостями часто бувають пасивними у навчанні, вони психологічно не готові до самостійних відповідальних дій, адже ще зі школи звикають працювати переважно під наглядом чи керівництвом дорослих [3].

Аналіз наукової літератури вказує на те, що питання структури та особливостей психологічної готовності студентів з обмеженими фізичними можливостями до самостійної роботи, системного вивчення факторів, які впливають на її формування, до цього часу не стали предметом ґрунтовного спеціально-психологічного дослідження.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз результатів формувального експерименту з розвитку психологічної готовності студентів з обмеженими фізичними можливостями до самостійної роботи у процесі навчання.

Мета конкретизована в низці з а в д а н ь: 1) здійснити порівняльний аналіз показників прояву психологічної готовності студентів з

обмеженими фізичними можливостями в експериментальній групі (“до” і “після” формувального експерименту); 2) виявити особливості динаміки досліджуваного явища у студентів контрольної групи (“до” і “після” експерименту); 3) порівняти показники та рівні прояву психологічної готовності студентів до самостійної навчальної діяльності в експериментальній та контрольній групах після реалізації програми формування зазначеної готовності.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Нами запропонована модель і програма розвитку названої готовності. Зокрема, остання реалізує засадничі принципи моделювання організації умов щодо формування та розвитку психологічної готовності студентів з обмеженими фізичними можливостями до самостійної навчальної діяльності. Передусім її сутність становить єдність та взаємозумовленість таких структурних компонентів психологічної готовності особистості, як мотиваційного, когнітивного, операційно-процесуального та емоційно-вольового.

Водночас у програму роботи на основному етапі дослідження було задіяно комплекс заходів, які забезпечують змістовність психолого-педагогічного впливу на особистість студента з обмеженими фізичними можливостями, а саме: а) індивідуальну та групову роботу з розвитку мотивації студентів до самостійної навчальної діяльності; б) авторський факультативний спецкурс “Організація самостійної навчальної діяльності студентів”; в) тренінг психічної саморегуляції; г) індивідуальне психологічне консультування.

Для оцінки динаміки психологічної готовності студентів з вадами здоров'я до самостійної навчальної роботи було сплановано та проведено *формувальний експеримент* як одну з найбільш оптимальних стратегій втручання дослідника у психологічну дійсність, оскільки вона часто розглядається передусім як “тип реального навчально-виховного процесу”, а вже потім як “метод психолого-педагогічного дослідження” [1]. Він проводився упродовж 2008–10 років. При цьому було створено дві групи студентів – експериментальну групу, до якої увійшла молодь з обмеженими фізичними можливостями (34 особи), та контрольну, яку склала здорова юнь (34 особи). Вибір груп визначався відсутністю статистично значущих відмінностей між усіма обстежуваними. У роботі тренінгових психокорекційних груп брали участь переважно студенти з обмеженими можливостями здоров'я, які, своєю чергою, були поділені на дві підгрупи.

Таблиця 1

Показники сформованості мотивації самостійної роботи у студентів експериментальної та контрольної груп на початковому та кінцевому етапах експерименту (за авторською методикою, вибірка 68 осіб, м. Біла Церква, 2009/10 навчальний рік)

Показники мотиваційної готовності студентів до самостійної роботи	Групи студентів			
	Експериментальна		Контрольна	
	До експерименту	Після експерименту	До експерименту	Після експерименту
Вагомість професійно значущих мотивів	1,46	1,66	1,39	1,36
Вагомість пізнавальних мотивів	0,96	1,48	0,82	0,89
Вагомість операційно-процесуальних мотивів	0,44	0,95	0,30	0,69
Вагомість мотивів професійного самовдосконалення	0,61	0,75	0,85	1,08
Вагомість мотивів саморозвитку	0,22	0,65	0,25	0,41
Вагомість мотивів престижу	0,35	0,45	0,47	0,44
Вагомість мотивів примусу, страху	0,49	0,37	0,43	0,55

Заміри в експериментальній та контрольній групах здійснювалися за всіма показниками, аналогічними до констатувального етапу пошукувань. Порівняння кількісних даних в обох групах “до” та “після” психологічного формульованого експерименту здійснювалося з допомогою кореляційного аналізу та за t-критерієм Стюдента. Його результати в контексті розвитку мотивації студентів з обмеженими фізичними можливостями до самостійної навчальної діяльності подані у **табл. 1** і на **рисунку**.

Доведено, що порівняно з початковим етапом експерименту у студентів з обмеженими фізичними можливостями істотно покращилася мотивація самостійної навчальної роботи. Вагомість пізнавальних мотивів в експеримен-

тальній групі зросла у 1,54 рази (від 0,96 до 1,48), що закономірно позитивно вплинуло на удосконалення знань і навичок самостійності освітньої активності студентів з обмеженими можливостями здоров'я у процесі організованого навчання. У контрольній групі здорових студентів суттєвих змін у мотивації самостійної роботи за цей період не відбулося.

Сталися зміни і у структурі мотивації самостійної навчальної роботи студентів з обмеженими фізичними можливостями. Групу провідних мотивів у таких студентів склали, окрім професійно значущих та пізнавальних мотивів, мотиви операційно-процесуального характеру. Порівняно з початковими показниками, вагомість цих мотивів зросла майже удвічі (від

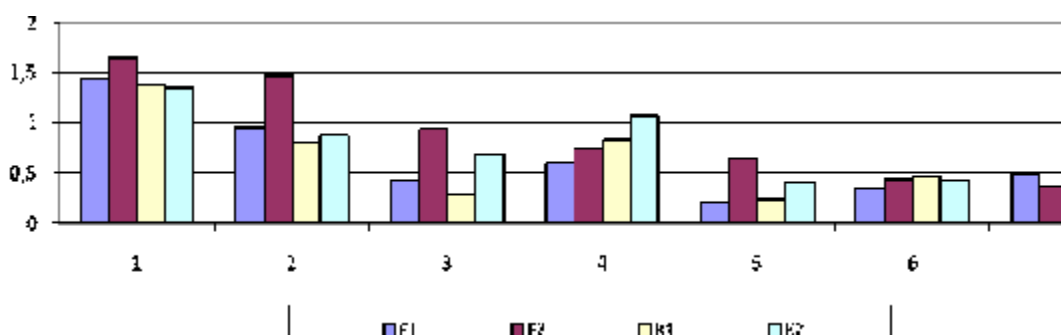

Рис.

Особливості розвитку мотивації до самостійної навчальної роботи у студентів з обмеженими фізичними можливостями та здорових студентів за результатами формульованого експерименту (вибірка 68 осіб, м. Біла Церква, 2009/10 навчальний рік)

Примітки: 1 – професійно значущі мотиви; 2 – пізнавальні мотиви; 3 – операційно-процесуальні мотиви; 4 – мотиви професійного самовдосконалення; 5 – мотиви саморозвитку; 6 – мотиви престижу; 7 – мотиви примусу, страху.

E₁ – експериментальна група (до формульованого експерименту); E₂ – експериментальна група (після формульованого експерименту); K₁ – контрольна група (до формульованого експерименту); K₂ – контрольна група (після формульованого експерименту).

Таблиця 2

Порівняльний аналіз результатів впливу формульованого експерименту на розвиток у студентів умінь самостійної навчальної діяльності та на загальну успішність навчання (у%, вибірка 68 осіб, м. Біла Церква, 2009/10 навчальний рік)

Групи студентів	Рівні розвитку	Уміння самостійної роботи			Загальна успішність		
		Початкові результати	Кінцеві результати	Динаміка	Початкові результати	Кінцеві результати	Динаміка
ЕГ	Низький	32,35	17,65	-14,67	29,41	14,71	-14,70
КГ		26,47	14,70	-11,77	23,53	17,65	-5,89
ЕГ	Середній	58,82	55,88	-2,94	61,76	61,76	-2,95
КГ		52,94	55,88	+2,94	58,82	55,88	-2,94
ЕГ	Високий	8,82	26,47	+17,65	8,82	23,53	+14,71
КГ		20,58	29,41	+8,83	17,65	26,47	+8,82

Примітка: ЕГ – експериментальна група; КГ – контрольна група.

0,44 до 0,95), що свідчить про зростання інтересу студентів з вадами здоров'я до процесу самостійної навчальної діяльності, до удосконалення навичок та умінь її організації і здійснення. За результатами експерименту зазнали позитивних змін й інші групи мотивів, зокрема істотно зросла вагомість мотивів саморозвитку (від 0,22 до 0,65) та знизилася значущість мотивів примусу і страху (від 0,49 до 0,37).

Аналіз результатів експерименту підтвердив наявність позитивних змін середніх значень показників мотивації досягнення у групі студентів з обмеженими фізичними можливостями: від 11,12 на початку формульованого експерименту до 13,09 після його завершення ($t=-4,206$, $p=0,000$); мотивації досягнення успіху – відповідно від 12,50 до 13,97 ($t=-1,999$, $p=0,050$).

Отримані дані дозволяють стверджувати, що у значної частини студентів експериментальної групи під дією формульованого впливу відбулася зміна зовнішньої мотивації до самостійної навчальної діяльності на внутрішню. Це, безперечно, вплинуло й на рівень знань, навичок, умінь і цінностей студентів.

Результати експериментальної роботи з формування когнітивного та операційно-процесуального компонентів психологічної готовності студентів з обмеженими фізичними можливостями до самостійної навчальної діяльності подані у **табл. 2**.

Відповідно до зведених результатів дослідження кількість студентів з високим рівнем прояву умінь самостійної роботи в експериментальній групі збільшилася на 17,65%, у той час як зростання цього показника у контрольній групі становить лише 8,83%. Порівняння змін успішності навчання в експериментальній та контрольній групах після проведення формульованого експерименту дозволяє узагальнити, що успішність студентів з обмеженими фізич-

ними можливостями покращилася вагомо: їх відсоток з низьким рівнем успішності в експериментальній групі зменшився на 14,70% (проти 5,89% у контрольній групі), а відсоток з високим рівнем успішності відповідно збільшився на 14,71% (проти зростання успішності в контрольній групі – на 8,82%).

У системі психологічної готовності студентів з обмеженими фізичними можливостями до самостійної роботи емоційно-вольовий компонент відображає особливості внутрішньої динаміки, структуру та специфіку ставлення особистості до власного Я, відіграючи важливу роль у встановленні міжособистісних стосунків, у постановці та досягненні цілей самостійної роботи, у способах розв'язання складних ситуацій, які виникають у процесі її виконання.

Проведення психокорекційної програми дозволило студентам з обмеженими фізичними можливостями опанувати основними прийомами психічної саморегуляції. Опитування студентів-учасників експериментальної групи, спостереження за ними у процесі самостійної діяльності, аналіз її результатів показали, що переважна більшість осіб із вадами здоров'я навчилися певною мірою долати вплив ситуативно актуалізованих психотравмуючих факторів, здійснювати саморегуляцію власних психічних станів. Усі учасники психокорекційної групи стали більш упевнені у собі, набули емоційної стійкості, більшої цілеспрямованості та невимушеної комунікабельності.

Проведення тренінгу психічної саморегуляції з метою формування емоційно-вольового компоненту психологічної готовності до самостійної роботи у процесі навчання першочергово сприяло зниженню рівня особистої та реактивної (ситуативної) тривожності студентів з обмеженими фізичними можливостями. Динаміка змін кількісних показників, отриманих “до” і “піс-

Таблиця 3

Вплив формувального експерименту на зміну середніх показників тривожності студентів з обмеженими фізичними можливостями (вибірка 34 особи, м. Біла Церква, 2009/10 навчальний рік)

Тривожність	Середнє значення		t	p
	до експерименту	після експерименту		
Реактивна тривожність	46,32±6,06	39,88±5,95	4,420	0,000
Особистісна тривожність	51,53±8,89	47,09±9,119	2,034	0,046

ля” експериментального впливу, подана у **табл. 3**.

Ефективність дії психокорекційної програми позначилася й на чіткій позитивній зміні (на рівні статистичної значущості) середніх показників психічних станів студентів з обмеженими фізичними можливостями, які входили до складу експериментальної групи, а також на рівні їхнього емоційного напруження та вольової регуляції діяльності, у тому числі й на спроможності до самовладання. Так, середній показник фрустрації у студентів з обмеженими можливостями здоров’я зменшився з 14,06 до 12,21 ($t=2,859$, $p=0,006$); знизився також середній показник агресивності – з 10,85 до 7,47 ($t=4,113$, $p=0,000$); із 15,59 до 13,65 ($t=2,006$, $p=0,049$) зменшилося середнє значення показника емоційного напруження особистості; натомість, зріс загальний рівень вольової регуляції особистості – з 12,18 до 13,41 ($t=-2,016$, $p=0,048$) та самовладання – з 6,65 до 7,79 ($t=-2,324$, $p=0,023$). Зростання середніх значень показників ригідності (з 13,06 до 11,68) та наполегливості (з 8,64 до 9,44) не досягло рівня статистичної значущості, що може свідчити тільки про наявність тенденції до позитивних змін у цих показниках під дією психокорекційної програми.

Під впливом формувального експерименту зазнали істотних змін показники емоційно-вольової готовності студентів з обмеженими фізичними можливостями до самостійної навчальної діяльності (досліджені за авторською методикою). Результати порівняльного аналізу динаміки названих змін відповідних показників в експериментальній та контрольній групах наведені у **табл. 4**.

Згідно з даними таблиці 4 порівняно більш значущі зміни значень показників хвилювання та тривожності студентів через низку факторів, що супроводжують процес їхньої буденної навчальної роботи, спостерігаються в осіб-учасників експериментальної групи. Це однозначно вказує на ефективність впливу експериментальної програми на формування емоційно-вольової готовності студентів з обмеженими фізичними можливостями до самостійної освіт-

ньої діяльності. До того ж достовірність відмінностей у показниках зазначеної готовності в експериментальній групі “до” і “після” експерименту є більш значущою (на рівні $p=0,01$).

ВИСНОВКИ

1. Загальний аналіз отриманих у дослідженні результатів показує, що в усіх без винятку студентів з обмеженими фізичними можливостями, котрі були учасниками формувального експерименту, після його завершення показники кожного з компонентів психологічної готовності до самостійної навчальної діяльності помітно зросли.

2. Запропонована система психологічних методів та прийомів, спрямованих на покращення рівня мотивації до самостійної навчальної роботи студентів з обмеженими можливостями здоров’я, виявилася достатньо ефективною, що підтверджено результатами емпіричного дослідження.

3. Програма авторського факультативного спецкурсу “Організація самостійної навчальної діяльності студентів” з розвитку когнітивного та операційно-процесуального компонентів психологічної готовності сприяла удосконаленню вмій, норм і навичок самостійної навчальної діяльності студентів з обмеженими фізичними можливостями, підвищенню рівня їх загальної успішності, якості виконання ними завдань самостійного освітнього практикування.

4. Порівняльний аналіз результатів, отриманих “до” та “після” проведення психокорекційної програми, виявив наявність позитивної динаміки змін у розвитку емоційно-вольової сфери студентів з обмеженими фізичними можливостями, що вказує на ефективність використовуваних нами в освітньому процесі психологічних засобів.

5. Реалізація програми формування психологічної готовності студентів з обмеженими фізичними можливостями до самостійної навчальної діяльності підтвердила її ефективність, що удоцільнює її подальше використання у психолого-педагогічному супроводі зазначеної категорії студентів за умов змістовно інтегрованого й оргтехнологічно інтерактивного навчання.

Динаміка змін показників емоційно-вольової готовності студентів до самостійної навчальної діяльності за результатами формульованого експерименту (у %, вибірка 68 осіб, м. Біла Церква, 2009/10 навчальний рік)

Показники емоційно-вольової готовності студентів до самостійної навчальної діяльності – тривожність через:	Групи студентів					
	Експериментальна			Контрольна		
	Е ₁	Е ₂	Динаміка	К ₁	К ₂	Динаміка
слабкі знання методик виконання певних видів самостійної роботи	32,35	23,32	-9,03	26,47	19,97	-6,5
недостатні навички й уміння здійснення певних видів самостійної роботи	29,41	16,65	-12,76	17,65	13,17	-4,48
недостатні уміння раціональної організації самостійної роботи	38,23	20,73	-17,50	26,47	25,84	-0,63
недостатній розвиток власних особистих рис	20,59	9,71	-10,88	14,71	16,08	+1,37
небажання отримати погану оцінку	26,47	11,23	-15,24	23,52	16,32	-7,2
прагнення виконати роботу не гірше від інших	26,47	19,03	-7,44	17,65	16,25	-1,4
контроль та оцінювання самостійної роботи	52,94	40,35	-12,59	47,05	36,54	-10,51
потребу дотримання встановлених вимог	23,52	20,13	-3,39	20,58	16,5	-4,08
важливість виконувати роботу та звітувати про неї у присутності інших студентів	26,47	15,36	-11,11	17,64	15,15	-2,49
необхідність самостійного виконання завдань різного рівня складності	35,29	24,2	-11,09	23,52	13,36	-22,16

Примітка: Е₁ – експериментальна група до проведення формульованого експерименту; Е₂ – експериментальна група після проведення формульованого експерименту; К₁ – контрольна група до проведення формульованого експерименту; К₂ – контрольна група після проведення формульованого експерименту.

1. Максименко С.Д. Психологія в соціальній та педагогічній практиці: методологія, методи, програми, процедури: навч. посіб. для вищ. шк. / С.Д. Максименко. – К.: Наукова думка, 1998. – 226 с.

2. Таланчук П.М. Супровід навчання студентів з особливими потребами в інтегрованому освітньому середовищі: навчально-методичний посібник / П.М. Таланчук, К.О. Кольченко, Г.Ф. Нікуліна. – К.: Соцінформ, 2004. – 128 с.

3. Шевцов А.Г. Сучасні проблеми освіти і професійної реабілітації людей з вадами здоров'я: монографія / А.Г. Шевцов. – К.: Соцінформ, 2004. – 200 с.

АНОТАЦІЯ

Панченко Тетяна Леонідівна.

Формування психологічної готовності студентів з обмеженими фізичними можливостями до самостійної навчальної діяльності.

У статті подані результати формульованого експерименту із розвитку психологічної готовності студентів з обмеженими фізичними можливостями до самостійної навчальної діяльності. Здійснено порівняльний аналіз показників прояву компонентів зазначеної готовності у студентів експериментальної групи “до” і “після” реалізації програми її формування. Також виявлені особливості динаміки досліджуваного явища у студентів контрольної групи.

Ключові слова: психологічна готовність, самостійна навчальна діяльність, студенти з обмеженими фізичними можливостями.

АННОТАЦИЯ

Панченко Татьяна Леонидовна.

Формирование психологической готовности сту-

дентов с ограниченными физическими возможностями к самостоятельной обучающей деятельности.

В статье изложены результаты формирующего эксперимента по развитию психологической готовности студентов с ограниченными физическими возможностями к самостоятельной учебной деятельности. Осуществлен сравнительный анализ показателей развития компонентов указанной готовности у студентов экспериментальной группы “до” и “после” реализации программы её формирования. Также выявлены особенности динамики исследуемого явления у студентов контрольной группы.

Ключевые слова: психологическая готовность, самостоятельная обучающая деятельность, студенты с ограниченными физическими возможностями.

ANNOTATION

Panchenko Tetiana.

Formation of Psychological Aptitude of Students with Physical Disabilities to Independent Educational Activity.

In the article the author gives the results of the formation experiment concerning the development of the psychological aptitude of disabled students to self-education. In the article there has been conducted a comparative analysis of factors of the manifestation of the mentioned aptitude of students in the experimental group “before” and “after” realization the programme of its formation. Features of the dynamics of the researched phenomenon among the students in the inspected group have been found out.

Key words: psychological aptitude, self-education, disabled students.

Надійшла до редакції 17.12.2010.